

Березюк Н. В.

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ПІЗНАННЯ У ТВОРЧОСТІ СЕРГІЯ ТРУБЕЦЬКОГО

У статті розглядається комплекс проблем, що постають у зв'язку із вивченням історико-філософської спадщини Сергія Трубецького.

Князь Сергій Миколайович Трубецький (1862–1905) увійшов до історії російської філософії як визначний релігійний мислитель, непересічна особистість, громадський діяч, професор філософії та ректор Московського університету. Як відомо, він не встиг залишити цілісної філософської системи: його творча спадщина представлена, переважно, працями історико-філософського характеру, написання яких було пов'язано із його академічною діяльністю: «Метафізика в Давній Греції» (1890), «Вчення про Логос в його історії. Філософсько-історичне дослідження» (1900) та «Курс історії давньої філософії» (1906) [19; 20; 18] та ін.

Але, хоч як дивно, саме питання про місце історико-філософської складової у творчості С. Трубецького не знайшло однозначної відповіді з боку дослідників. Зокрема, на думку Бориса Меліоранського, що її він висловив ще на початку ХХ століття, С. Трубецький власне «не був істориком і не хотів ним бути» [11, 198–199]. Головною заслугою С. Трубецького Б. Меліоранський вважав розбудову метафізичної системи «конкретного ідеалізму», натомість історико-філософським розвідкам мислителя відводив «лише вторинну, службову роль» [11, 199], убачаючи в них власне той історичний матеріал, за допомогою якого мислитель збирався довести об'єктивність і необхідність своєї теоретичної системи. Натомість в очах Павла Блонського С. Трубецький був насамперед істориком філософії, а не творцем філософської системи: «Блискучий, вдумливий та вчений історик філософії, який із глибоким інтересом шукає в ній шлях до Христа, тим не менш не був філософом» [2, 24].

Утім, автор «Метафізики в Давній Греції» та «Курсу історії давньої філософії» був не лише непересічним антикознавцем. Він цікавий водночас і тим, що намагався осмислити принципи та закономірності історико-філософського процесу з філософського погляду: «Потрібно зрозуміти

філософію цих філософій, їх дійсне, життєве відношення до істини» [21, 227], – зазначає С. Трубецький у своїй програмній статті «Чому навчає історія філософії». Що ж до сучасних оцінок творчості С. Трубецького, то, попри зростання інтересу до філософії російського ренесансу загалом та активне перевидання творів мислителя зокрема, його історико-філософська спадщина й досі залишається мало вивченою.

Наявна на сьогодні нечисленна література, що стосується, принаймні до певної міри, історико-філософської творчості С. Трубецького, представлена кількома типами джерел. Спеціальне дослідження історико-філософського доробку мислителя тривалий час обмежувалося рецензіями на його праці «Метафізика в Давній Греції» (зокрема М. Грот а, В. Соловйова, Е. Радлова) [6; 15; 13] та «Курс історії давньої філософії» (П. Тихомирова) [16]. По суті, єдиним спеціальним дослідженням, присвяченим історико-філософській концепції російського мислителя, стала написана понад тридцять років тому стаття О. Соколової «Трактування С. М. Трубецьким ранньої грецької філософії» [14], що стосується суто «Метафізики в Давній Греції» і жодним чином не заторкує ані еволюції історико-філософських поглядів мислителя, ані методологічних засад його історико-філософських студій. Побіжно історико-філософський аспект творчості С. Трубецького розглянуто в межах нечисленних студій, що реконструюють філософський світогляд російського мислителя (П. Блонський, П. Гайденко) [2; 4], та в контексті розвідок з історії філософії як науки на російських теренах (З. Каменський, О. Єрмішин, Б. Ємельянов та А. Златопольська) [9; 8; 7]. За такого очевидного браку фахових студій, образ С. Трубецького як історика філософії досі залишається описово-фрагментарним. Причому найменш дослідженим питанням у вивченні історико-філософської спадщини мислителя виявляється висвітлення методологічного підґрунтя та теоретичних настанов істо-

рико-філософських поглядів мислителя, яке власне і має стати першим кроком в їх осмисленні.

Пропонована розвідка є спробою заповнити ту прогалину, що наявна в дослідницькій літературі, і має на меті звернутися до теоретичних та методологічних орієнтирів, які надихали історико-філософську творчість С. Трубецького.

Історико-філософська позиція С. Трубецького оформилася, значною мірою, у процесі полеміки із популярним наприкінці XIX століття у російських інтелектуальних колах позитивізмом та поширенням на Заході ліберальним протестантизмом.

Основний пафос позитивізму полягав у методологічній настанові, згідно з якою метою пізнавального процесу визнавалося позитивне знання, позбавлене метафізичного (філософського) змісту, тоді як метафізика та умоглядна філософія розглядалися як подолана стадія у прогресивному розвитку людства. В історико-філософській площині позитивізм було представлено як перекладними працями (на кшталт «Історії філософії від її початку в Греції до теперішнього часу» Дж. Г. Льюїса), так і російськими розвідками (зокрема працею Є. Де-Роберті «Минуле філософії. Досвід соціологічного дослідження законів розвитку філософської думки»). Позитивістський погляд на історію філософії передбачав, по-перше, виклад історико-філософського процесу за контівською схемою про три фази розвитку; по-друге, визнання тотожності предмета науки та філософії, яка трактувалася як одна з історичних форм науки або загальна назва для конкретних предметів; по-третє, заперечення можливості релігійної філософії, через несумісність філософії та релігії, по-четверте, запровадження утилітарного підходу до філософської науки [10, 9, 26–27, 332].

Одну з перших спроб подолання засилля позитивістського світогляду в межах Росії зробив В. Соловйов у магістерській дисертації «Криза західної філософії. Проти позитивістів». Суттєвим кроком у цьому ж напрямі була спроба Л. Лопатіна розбудувати систему конкретного спіритуалізму у праці «Позитивні завдання філософії». Теоретичні побудови обох цих мислителів, безперечно, вплинули на формування релігійно-філософської позиції С. Трубецького та створення його системи конкретного ідеалізму, окресленої у статті «Основи ідеалізму» (1896). Але перші спроби С. Трубецького подолати позитивізм та визначити методологічні засади для такого подолання містяться саме у історико-філософській площині — у праці «Метафізика у Давній Греції».

У позитивістських поглядах на розвиток філо-

софії російського мислителя не влаштовували, по-перше, неспроможність за зовнішнім, хронологічним нагромадженням одиничних учень та концепцій побачити внутрішню єдність історико-філософського процесу, і, по-друге, рецепція античної філософії як натурфілософії, розвиток якої сприймався як розвиток суто наукового знання. На противагу такому підходу, С. Трубецький стверджує, що осердям філософії є саме метафізика, умоглядна філософія, яка постає у вигляді суперечливих, на перший погляд, учень, у жодному з яких не може бути втілена абсолютна істина. Для С. Трубецького філософування саме й породжено цією суперечливістю між абсолютною істиною як ідеалом та втіленим у конкретних вченнях образом істини. Він апелює до давньогрецького образу філософії як «любові до мудрості», стверджуючи: «...найцінніше, що є у філософії, це власне сама філософія, — найвище, життєве, ідеальне прагнення нашого духу, що пізнає, до Істини» [21, 225]. Проте Трубецький неодноразово наголошував на тому, що ця істина не є даною. В історії марно шукати «філософії безумовно позитивної, метафізики безумовно раціональної: перед судом її (історії. — Н. Б.) немає абсолютної системи» [19, 6]. Власне істина для російського мислителя постає тією ідеальною цілісністю, яка, з одного боку, структурує наявні філософські знання, а з іншого, вказуючи на обмеженість цих знань, мотивує до подальших пошуків. Саме тому за суперечливими та несумісними, на перший погляд, філософськими вченнями С. Трубецький убачає «всеєдину істину, увиразнену в різних історичних системах» [19, 6]. Такий погляд на сутність філософії позначається і на формулюванні мислителем безпосереднього завдання історико-філософської науки — виявлення об'єктивної основи, внутрішньої необхідності окремих форм і течій філософської думки [21, 227]. На думку П. Блонського, саме такий підхід дозволив С. Трубецькому перетворити історію метафізики із мертвої історії на живу метафізику [2, 4].

У ліберальному протестантському богослов'ї стверджувалася вимога відокремити філософію від релігії, очистити християнство від елліністичних нашарувань, до яких відомий протестантський історик церкви Адольф Гарнак зараховував навіть християнські догмати. С. Трубецький був особисто знайомий із А. Гарнаком, лекції якого слухав під час свого першого закордонного відрядження у 1890–1891 роках. Великий вплив на російського мислителя справив метод історичної критики, характерний для ліберального протестантизму, проте власні історико-філо-

софські дослідження С. Трубецької вибудовував у супереч позиції А. Гарнака. Особливістю праць російського мислителя є вихідний принцип: історію філософської думки слід вивчати у зв'язку з історією релігійної свідомості. У першій фундаментальній праці «Метафізика у Давній Греції», захищеній як магістерська дисертація, філософ стверджує, що, з одного боку, грецька метафізика зароджується як відповідь на міфологічні та релігійні уявлення давніх еллінів, а з іншого, «грецька філософія є мостом, через який культурне, освічене язичництво перейшло до християнства» [19, 144]. Така методологічна настанова С. Трубецького цілком розбіжна з підходом ліберального протестантизму, представники якого підкреслювали несумісність релігії та філософії.

Таким чином, неприйняття позитивізму та ліберального протестантизму стали для С. Трубецького потужним стимулом пошуку альтернативних підходів до вивчення історико-філософського процесу, а отже, аналізу методологічного інструментарію сучасної йому історико-філософської науки. Формування теоретичних засад та методологічних настанов С. Трубецького як історика філософії, постало, на наш погляд, результатом глибокого осмислення, з одного боку, історико-філософської концепції Гегеля, а з іншого, здобутків післягегелівської західноєвропейської та російської історико-філософської науки.

Вшановуючи Гегеля як засновника історико-філософської науки, С. Трубецької поділяє його трактування історії філософії як «процесу цілісного та логічно послідовного розвитку, всі моменти якого у самих своїх відмінностях і протиріччях є розумними і необхідними...» [21, 229]. Ця настанова, на думку С. Трубецького, мала на меті подолання «хронологічного» погляду на розвиток філософських учень. Вплив Гегеля особливо відчутний у ранній праці С. Трубецького «Метафізика в Давній Греції»: вивчення конкретних історичних форм античної метафізики переконує його у справедливості сформульованого Гегелем закону діалектичного розвитку думки, що розгортається за доби античності: від безпосередньої первинної єдності (досократівське філософування, за С. Трубецьким) через момент розрізнення, аналізу (вчення Сократа, Платона та Арістотеля) до вищої конкретної єдності, органічного синтезу (догматичні системи елліністичної філософії)* [19, 36–37].

Проте в наступних історико-філософських працях С. Трубецького спостерігається відхід як від гегелівської методології, так і від гегелівської риторики, що увиразнюється в критиці односторонності діалектичної схеми деперсоніфікованого історичного процесу, історико-філософського апіоризму та панлогізму німецького мислителя. Відтак С. Трубецької звертається до післягегелівської західної та вітчизняної історико-філософської традиції, які, як засвідчують дослідження останніх років, рухалися у спільному культурологічному напрямі, що передбачав дослідження розвитку філософії в широкому культурно-історичному контексті та аналіз взаємодії філософської думки з іншими проявами духовного життя того часу, акцентацію особистісного виміру філософії та її історії [17, 23].

Звернення С. Трубецького до західної післягегелівської історико-філософської традиції було зумовлено, насамперед, фаховим інтересом до напрацювань сучасної йому історико-філософської науки. Сам факт цього звернення підтверджує архів С. Трубецького, де збереглися детальні конспекти томів «Історії нової філософії» Куно Фішера, присвячені Спінозі та Лейбніцу [1, 117] — як відомо, цей німецький дослідник першим почав ретельно досліджувати історико-культурні умови виникнення філософських систем. Водночас у своєму «Курсі історії давньої філософії» С. Трубецької рекомендує студентам історико-філософські праці Вільгельма Віндельбанда, котрий виокремлював прагматичну, культурно-історичну та психологічну складові історико-філософського дослідження, а його методологічною стратегією вважає іманентну критику, спроможну увиразнити формально-логічну послідовність та наукову значущість кожного погляду [3, 24]. Всі ці настанови будуть творчо переосмислені С. Трубецьким у нарисі «Чому навчає історія філософії».

Водночас, зростання інтересу С. Трубецького до західної історико-філософської науки та критичне ставлення до Гегелевої історико-філософської концепції зокрема великою мірою зумовлено впливом Володимира Соловйова та його «Критики абстрактних начал»**. До того ж, якщо врахувати, що виокремлена Г. Шпетом російська традиція позитивної філософії (П. Юркевич — В. Соловйов — С. Трубецької) [22, 476] має всі підстави бути поширеною, через Памфіла Юркевича, і на таких його колег, як Сильвестр

* Слід зауважити, що С. Трубецької запозичує в Гегеля лише сам принцип поділу, самостійно виокремлюючи періоди у розвитку античної філософії, які не збігаються із гегелівським викладом. Пор. [5, 147–149].

** Про вплив В. Соловйова та слов'янофільської традиції на рецепцію С. Трубецьким філософії Гегеля див.: [12, 21–35].

Гогоцький та Орест Новицький, то цілком не дивно, що у філософських та історико-філософських підходах С. Трубецького знаходимо чимало паралелей із щойно згаданими київськими істориками філософії. До такого висновку уповноважує, зокрема, зіставлення статті С. Трубецького «Чому навчає історія філософії» із відомою промовою О. Новицького «Про закиди щодо філософії в теоретичному та практичному відношенні, їх силу та вагу» або «Метафізики Давньої Греції» із фундаментальною працею того самого автора «Поступовий розвиток давніх вчень у зв'язку із розвитком язичницьких вірувань». Обидва філософи вважають, що чиста філософія та абсолютна релігія (християнство) мають спільний предмет — абсолютну вселенську істину [19, 142], тому завданням історика філософії має стати з'ясування характеру взаємовпливу цих двох проявів духовного життя.

Причетність С. Трубецького до культурологічної традиції вивчення історії філософії особливо увиразнює вже згаданий вище нарис «Чому навчає історія філософії», що увійшов до легендарної збірки «Проблеми ідеалізму» (1902).

Зокрема, рішуче заперечуючи проти апріорного конструювання Гегелем історико-філософського процесу, С. Трубецький висуває вимогу вивчати філософію в її дійсності, в її історії, акцентуючи, слідом за В. Віндельбантом, плідність аналізу філософських проблем через їх походження та розвиток [21, 226]. Мислитель вважає, що історію філософії неможливо обмежити абстрактною схемою взаємопереходу логічних категорій, оскільки вона нездатна вмістити все різноманіття фактичного матеріалу, — і в цьому пункті, як бачимо, С. Трубецький солідаризується із чільником баденської школи.

Поглиблюючи попередню вимогу, російський мислитель зазначає, що історію філософії слід вивчати у зв'язку з історією культури, водночас з'ясовуючи, яке місце посідає досліджуване вчення щодо попередніх, сучасних йому та наступних філософських побудов [21, 232]. С. Трубецький вважає, що існують загальні форми світорозуміння, загальні ідеї та певні суперечності, які успадковуються філософськими вченнями наступних епох, що фактично уможливує запропоновану В. Віндельбантом концепцію «історії філософії як історії проблем», або, кажучи словами С. Трубецького, «систематичну науку ідей». Саме такий підхід увиразнює праця російського філософа «Вчення про Логос», в якій реконструюється історія концепту «Логос» в античній і християнській традиції.

Звертаючи увагу на деперсоніфікований ха-

рактер гегелівської історико-філософської концепції, С. Трубецький наголошує: «Історія філософії не є процесом діалектичного розвитку абстрактної думки і не визначається одним рухом чистих понять; у ній розгортається конкретний розум людства, у сукупності своїх пізнавальних функцій і в творчій діяльності окремих індивідуальних умів» [21, 231]. Він наголошує на принциповому індивідуальному характері філософування, стверджуючи, що навіть у випадках переростання філософських учень в універсальні форми світоспоглядання необхідно зважати на особистість їх творця.

Власне, попередня настанова ставить проблему адекватного методу вивчення конкретних теорій. У цьому питанні С. Трубецький знову пристає до позиції В. Віндельбанда, апелюючи до іманентної критики, що прагне зрозуміти та перевірити погляди автора на основі його власних засад, з погляду внутрішньої логіки вчення [21, 227]. Проте російський мислитель привносить і власний мотив — він наголошує, що під час вивчення окремих систем і вчень ми маємо прагнути насамперед зрозуміти «їхній образ Істини» [21, 231]. На думку П. Блонського, С. Трубецький у своїй «Метафізиці в Давній Греції» віднайшов, задовго до А. Бергсона, ключ до розуміння філософської традиції як такої: образ істини філософського вчення з'являється передусім у первинній інтуїції філософа і згодом проявляється через образи-посередники для абстрактних понять, які, таким чином, переносяться на рефлексивний рівень [2, 12].

Застосовувавши у своїх історико-філософських дослідженнях культурологічний підхід, С. Трубецький спромігся, з одного боку, уникнути хронологічної моделі розвитку філософії, запропонованої позитивізмом, а з іншого, зумів зберегти цілісність та внутрішню взаємопов'язаність історико-філософського процесу, подолавши такі вади гегелівської концепції, як апріоризм, панлогізм та деперсоніфікованість. На нашу думку, це перебування у культурологічній настанові є найціннішим у історико-філософській концепції С. Трубецького.

У 1917 році П. Блонський висловлював глибоке переконання у тому, що «саме в наш час різнобою філософських течій ми, росіяни, з нашим слабким відчуттям історичної філософської традиції, особливо потребуємо в продовженні роботи кн. С. Н. Трубецького» [2, 6]. Власне ця потреба мислити всередині традиції, визначати спадковість та внутрішню пов'язаність історико-філософських учень, яка становила ядро як дослідницької, так і викладацької діяльності російсь-

кого мислителя, залишається актуальною для вітчизняної історико-філософської науки і сьогодні — через сто років по смерті філософа.

З огляду на це і видається важливим всебічне осмислення досвіду історико-філософських студій Сергія Трубецького.

1. Басин И. В. Предыстория творческого пути князя С. Н. Трубецкого // Вопросы философии.— 1995.— № 9.— С. 109–119.
2. Блонский П. Кн. С. Н. Трубецкой и его философия.— М.: Типография А. И. Мамонтова, 1917.— 36 с.
3. Виндельбанд В. История философии.— К.: Ника-центр, 1997.— 365 с.
4. Гайденок П. П. «Конкретный идеализм» Кн. С. Н. Трубецкого как учение о соотносительности сущего // Вл. Соловьев и философия серебряного века.— М.: Прогресс традиция, 2001.— С. 121–161.
5. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии: В 3-х кн. // Сочинения.— Т. IX.— Кн. I.— М.: Партийное издательство, 1932.— 313 с.
6. Грот Н. Я. [Рец. на кн.] Трубецкой С. Н. «Метафизика в Древней Греции» // Вопросы философии и психологии.— 1890.— Кн. 2.— С. 105–108.
7. Емельянов Б. В., Златопольская А. А. Отечественное философское антиковедение: источниковедческий аспект // София: Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии.— 2005.— № 8 // URL: <http://www.eunnet.net/sofia/08—2005/text/0804.html>
8. Ермишин О. Т. Русская историко-философская мысль (конец XIX — первая треть XX в.).— М.: Гуманитарий, 2004.— 160 с.
9. Каменский З. А. История философии как наука в России XIX — XX века.— М.: Наука, 2001.— 331 с.
10. Льюис Дж. Г. История философии от начала ее в Греции до настоящего времени.— СПб.: Типография дома признания малолетних бедных, 1892.— Ч. 1.— 333 с.
11. Мелиоранский Б. М. Теоретическая философия С. Н. Трубецкого // Вопросы философии и психологии.— 1906.— Кн. 82.— С. 197–223.
12. Мотренко Т. В. Гегелівські мотиви у філософській творчості Сергія та Євгена Трубецьких // Мультиверсум: Філософський альманах.— Вип. 40.— 2004.— С. 21–35.
13. Радлов Э. Л. Русские работы по истории греческой философии // Журнал министерства народного просвещения.— 1890.— март.— С. 284–309.
14. Соколова О. Н. Трактат С. Н. Трубецким ранней греческой философии // Соловьев В. Сборник аспирантских статей Института философии АН СССР.— М.: Институт философии АН СССР, 1972.— Вып. 3.— С. 352–377.
15. Соловьев В. Разбор книги кн. Сергея Трубецкого: Метафизика в Древней Греции // Собрание сочинений.— Т. 6.— СПб.: Общественная польза, 1904.— С. 267–279.
16. Тихомиров П. В. [Рец. на кн.] кн. С. Н. Трубецкого. История древней философии. Ч. 2. // Критическое обозрение.— 1908.— Вып. 6.— С. 24–27.
17. Ткачук М. Л. Історія філософії в культурологічному вимірі (З досвіду київських істориків філософії XIX — поч. XX ст.) // Наукові записки НаУКМА.— 2002.— Т. 20. Філософія та релігієзнавство.— С. 19–29.
18. Трубецкой С. Н. Курс истории древней философии / Под ред. М. А. Маслина.— М.: ВЛАДОС, 1997.— 576 с.
19. Трубецкой С. Н. Метафизика в Древней Греции.— М.: Мысль, 2003.— 589 с.
20. Трубецкой С. Н. Учение о Логосе в его истории: Философско-историческое исследование.— Х.: Фолио, 2000.— 656 с.
21. Трубецкой С. Н. Чему учит история философии // Проблемы идеализма / Под ред. П. И. Новгородцева.— М.: Издание Московского психологического общества, 1902.— С. 216–235.
22. Шпет Г. Г. Философия и история // Русская философия: конец XIX — начало XX века: Антология.— СПб.: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1993.— С. 468–476.

Nataliya Bereznyuk

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SERGEI TRUBETSKOI'S STUDIES IN HISTORY OF PHILOSOPHY

The article deals with complex of problems to arise during the investigation of Sergei Trubetskoi's history of philosophy heritage.